

І. Ф. Прокопенко,
*доктор педагогічних наук, професор,
академік НАПН України, академік
Російської академії освіти, завідувач
кафедри економічної теорії, ректор
Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди*

ОСОБИСТІТЬ УЧИТЕЛЯ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СИСТЕМІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Творчі пошуки шляхів і засобів удосконалення професійної підготовки вчителів сучасної національної школи активізують пильну увагу до вивчення й використання багатойвітчизняної історико-педагогічної спадщини. Цінний внесок у теорію і практику підготовки вчительських кадрів зробив видатний український педагог-новатор і вчений-експериментатор В. О. Сухомлинський.

Відправним пунктом педагогічної системи В. О. Сухомлинського, на наш погляд, є ідея гуманістичної спрямованості особистості вчителя й педагогічної діяльності в цілому. Питання формування високих духовних якостей особистості вчителя посідають чільне місце в працях просвітителя. При цьому гуманістичну спрямованість особистості педагога він розглядав у двох аспектах: як основу духовного життя особистості та як важливий компонент професійної майстерності.

Становлення поглядів В. О. Сухомлинського з питань гуманістичної культури вчителя відбувалося на основі глибокого вивчення філософської, історико-педагогічної та сучасної йому науково-педагогічної

літератури, спиралося на досвід відомих учителів-методистів та його власну практику формування високих професійних якостей учителів-вихователів Павліської школи.

На думку педагога-гуманіста, справжнього вчителя повинна відрізняти повага до особистості учня, його людської гідності. Дійсно моральний, гуманний підхід вимагає йти не від вихователя до дитини, а в усіх педагогічних діях виходити насамперед з інтересів і потреб особистості школяра. Ці новаторські для свого часу переконання В. О. Сухомлинського знайшли відображення в його праці, до якої, на жаль, вкрай рідко звертаються сучасні дослідники, — „Етюди про комуністичне виховання” (1967). На наш погляд, ця праця, що узагальнює тридцятирічний досвід виховання школярів, найбільш яскраво й концентровано висвітлює педагогічне та людське кредо автора.

Сучасне покоління дослідників, ймовірно, зупиняє занадто „ідеологізована” назва твору. Дійсно, вивчення праць В. О. Сухомлинського показує, що він був прихильником комуністичних ідей, але вбачав у комунізмі передусім втілення споконвічних загальнолюдських уявлень про добро, справедливість, справжню свободу особистості, що не має нічого спільного з ідеологічними настановами КПРС. У чорновому варіанті статті „Головне — людяність” (1961) є слова, що підтверджують зміст цієї тези, які, на жаль, не увійшли до опублікованого чеським журналом „Komensky” варіанта: „Відданість високим комуністичним ідеям має своїм першим і головним джерелом людяність взаємовідносин між людьми, тому що в основі цих ідей лежить боротьба за свободу, честь, моральну гідність, розквіт творчих сил людини”.

В. О. Сухомлинський був глибоко переконаний, що метою побудови нового суспільства й виховання людини, якій належить жити в цьому суспільстві, є турбота про духовне вдосконалення, постійне й нескінченне облагороджування людської природи, а отже, — турбота про людське щастя. Тому в учителіві він хотів бачити уповноваженого представника суспільства майбутнього, який покликаний прокласти новому поколінню за допомогою досконалої системи виховання шлях до щастя. Але це не має бути пуританське щастя повного самозречення в ім'я ідеї. Головне завдання вчителя — сформувати в кожного вихованця розуміння, що щастя полягає в повнокровному житті з усім розмаїттям його виявів: „Людину не може радувати щастя суспільства, якщо в неї немає особистого щастя, та й суспільне благо своєю кінцевою ме-

тою має щастя кожної особистості, кожної сім'ї. Думка про сенс і мету життя стане стимулом самовиховання тоді, коли в свідомості кожного майбутнє буде уявлятися як розквіт особистих здібностей, талантів, обдарованості” [2, № 4, с. 45].

В. О. Сухомлинський застерігав учителів про небезпеку відходу від духовності у вихованні, підміни справжньої поваги до особистості дитини поблажливістю чи авторитетом грубої сили, оскільки і те, й інше є приниженням людської гідності. Але панівна командно-адміністративна система, метою якої було перетворення індивідуальності на „гвинтик”, а колективу — на знеособлені „маси”, не змогла змиритися з ідеями педагога-гуманіста. Особливо зневажливо представники офіційної освіти ставилися до його висловів про те, що „чуйність особистості до власного світу думок і почуттів, повага самого себе — все це в певних обставинах вимагає обмеження сфери впливу колективу на особистість... Виховання самоповаги закономірно веде до розширення сфери особистого, інтимного, недоторканого” [2, № 2, с. 43], оскільки це суперечило принципам авторитарної педагогіки.

Ми вважаємо, що коло явищ, про які писав у своїх „Етюдах...” В. О. Сухомлинський, чий творчий розквіт почався в період „відлиги”, набагато ширше, ніж проблеми шкільної педагогіки. Гадаємо, що автор не тільки висував новаторські гуманістичні ідеї розвитку духовності у вихованні, але й попереджав про небезпечні тенденції розвитку суспільства в цілому.

Викликом авторитаризму, що набрав сили після „відлиги”, прозвучало й висунуте в „Етюдах...” глибоко людяне твердження педагога-новатора: „Демократизм нашого суспільства несумісний зі сліпим, беззастережним підкоренням... Людина відчуває себе не безсловесним „гвинтиком”, „коліщатком”, а самостійною духовною силою, повною великої значущості, повною почуття власної гідності” [2, № 2, с. 42]. Офіційна ідеологія командно-адміністративної системи і сприйняла „Етюди...” як виклик. Для неї був неприпустимий учитель-особистість, який самостійно мислить, здатний до творчого пошуку, такий, котрий захищає суверенітет власного духовного світу й людську гідність учня, яким, за переконанням В. О. Сухомлинського, повинен бути кожний справжній вчитель.

Новаторство ідей В. О. Сухомлинського підтверджує дискусія, що розгорнулася в пресі наприкінці 60-х років з приводу його праць, при-

свячених проблемам виховання. Опоненти в „Учительской газете” протестували проти того, що в кожного вихованця треба формувати „правильний особистий погляд на зло, неправду, безчестя”. Вони в кількох випадках у некоректній формі нагадували, що „на зло і неправду треба виховувати не особистий, а класовий погляд” [3], вимагаючи тим самим від учителя відмови від гуманістичної особистісної спрямованості виховання на користь знеособлено ідеологічної.

Прибічники авторитарного підходу до керівництва учнівським колективом звинуватили також В. О. Сухомлинського у виправданні недисциплінованості, нехлюйства, коли він узяв на себе сміливість стверджувати, що „спроби керувати шкільним колективом... наказом, вимогою беззаперечного підкорення, організаційною залежністю не тільки приречені на провал, але й постають небезпечним джерелом лицемірства та двоєдушності” [2, № 4, с. 42].

Опоненти В. О. Сухомлинського критикували його систему виховання школярів за відсутність у ній, на їхній погляд, конкретного дієвого елемента, оскільки ця система передбачала формування різноманітних почуттів, а не тільки „почуттів члена соціалістичного колективу” [3]. Ця критика є абсолютно безпідставною, оскільки головною ідеєю, яку В. О. Сухомлинський, за його власними словами, проводив у своїй практичній роботі, було виховання кожної особистості в дусі служіння народу, вітчизні, майбутньому. Принципово важливим він уважав також усвідомлення кожним учителем своєї відповідальності за долі молодих поколінь, розуміння того, що виконання ним педагогічної місії неможливе без опори на власні високі моральні якості.

Багаторічний досвід роботи директором сільської школи привів В. О. Сухомлинського до глибокого переконання, що колектив учителів і колектив учнів невід’ємні один від одного. Вони створюють єдиний загальношкільний колектив, головною цінністю та рушійною силою якого є індивідуальність кожного його члена. При цьому він наголошував, що навчально-виховну роботу школи як вогнище освіченості й вихованості, центр багатогранного духовного життя втілюють передусім педагоги. Учений завжди закликав директорів і завучів шкіль знаходити, розкривати неповторні риси у вчителів, їхні задатки, здібності, захоплення, створювати умови для їхнього розвитку та, з огляду на це, будувати систему роботи з учительським колективом. Ці переконання педагога-новатора лягли в основу створеної ним

системи роботи з професійного вдосконалення вчителів Павлиської школи.

Провідне місце в змісті духовної культури вчителя, на думку В. О. Сухомлинського, посідає його морально-естетична культура, сутність якої полягає в умінні створювати, підтримувати в навчально-виховному процесі школи атмосферу творчого співробітництва, гуманних і демократичних взаєностосунків. Важливу роль у створенні атмосфери творчого співробітництва в навчанні та вихованні педагог-новатор відводив захопленості вчителя своєю працею, всім тим, що вчитель робить разом з дітьми: „Шлях до серця дитини лежить через дружбу, через спільні інтереси, захоплення, почуття, переживання” [1, Т. 4, с. 39 — 40]. Особливого значення набуває приклад навчально-виховної діяльності вчителя — ставлення до свого предмета, кругозір, глибина знань, особисті захоплення, які пов’язані з предметом й одночасно ведуть дітей у світ, що далеко виходить за межі шкільної програми.

В. О. Сухомлинський, виходячи зі свого багаторічного творчого педагогічного досвіду, дійшов висновку, що вчитель повинен бути не тільки наставником, а й другом учнів, разом з ними переживати, радіти й засмучуватися. За його переконанням, емоційно-естетичною серцевиною морального обличчя вихователя в очах вихованців було співпереживання душевному стану дитини. Питанням виховання цієї здатності „відчувати серцем” — однієї з найвідповідальніших сфер удосконалення педагогічної майстерності — вчений приділяв виняткову увагу.

Для В. О. Сухомлинського характерними були насамперед радість, щастя, життєрадісне світовідчуття. Справжня гуманність педагогіки полягала для нього в збереженні в житті школи радості та щастя, на які має право кожна дитина. Завдання вчителя — зрозуміти дитяче почуття та зробити все, аби розвіяти дитячу тривогу, дати дитині відчуття захищеності й спокою. Якими засобами вчитель буде досягати цього в кожному конкретному випадку, залежить від його духовної культури, педагогічної майстерності.

Принципово важливою складовою змісту духовної культури вчителя В. О. Сухомлинський уважав також творче ставлення до навчально-виховної праці. На його справедливу думку, це було зумовлено тим, що сам об’єкт виховання — дитина — весь час перебуває в стані змін, формування: „Між ідеєю, яку педагог втілює в свій задум, і конкретними людськими відносинами, які мають розкрити ідею, стоїть жива

людина, її думки, почуття, переживання, воля” [1, Т. 3, с. 327]. Перед учителем постійно виникає необхідність творчого пошуку шляхів і засобів досягнення максимальної досконалості своєї діяльності. У зв’язку з цим В. В. Сухомлинський вважав, що педагогічна творчість виникає тоді, коли в учителя народжується бажання бачити свою справу та її результати кращими, ніж вони є зараз.

Елемент творчості обов’язково присутній у процесі, який В. О. Сухомлинський називав науковим передбаченням: „Без наукового передбачення, без уміння закладати в людині сьогодні ті зерна, які зійдуть через десятиліття, виховання перетворилося б у примітивний нагляд, вихователь — у неграмотну няньку, педагогіка — у знахарство. Треба науково передбачати — в цьому суть культури педагогічного процесу, і чим більше тонкого, вдумливого передбачення, тим менше несподіваних нещаст” [1, Т. 3, с. 327].

Теоретичні ідеї В. О. Сухомлинського з проблем формування духовної культури особистості та вдосконалення професійної підготовки як визначальних чинників ефективності професійної діяльності вчителя знайшли творче впровадження в різних напрямках організації навчально-виховної роботи Павлівської середньої школи. Удосконалення професійної підготовки вчителів керованої вченим школи здійснювалося в індивідуальних і колективних формах, різноманітними засобами, більшість з яких мали оригінальний, новаторський характер.

Новаторський педагогічний доробок В. О. Сухомлинського з питань формування гуманістичної спрямованості особистості вчителя активно вивчають та практично реалізують в ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Зокрема, захищено кандидатські дисертації, в яких досліджено взаємостосунки учитель-учень та естетичну культуру вчителя в педагогічній спадщині вченого. Щорічно захищають численні курсові та дипломні роботи, присвячені використанню теоретичних ідей і досвіду В. О. Сухомлинського з проблем морального, трудового, екологічного, естетичного виховання учнів в умовах сучасної школи, літературно-педагогічній спадщині педагога-новатора, етнопедагогічним засадам дидактичної та виховної систем Павлівської школи, розвитку дитячої творчості, роботі з подолання неспішності з урахуванням рекомендацій видатного вченого тощо.

Творче використання теоретичних знахідок і педагогічно цінного досвіду В. О. Сухомлинського з питань формування гуманістичної

спрямованості особистості вчителя у практиці педагогічних навчальних закладів сприятиме вдосконаленню професійної підготовки сучасного вчителя, здатного виховувати молоде покоління на основі загальнолюдських цінностей гуманізму, добра й краси.

Література

1. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / редкол. : О. Г. Дзевєрін (голова) та ін. — К. : Рад. шк., 1976 — 1977.
2. Сухомлинский В. А. Этюды о коммунистическом воспитании / В. А. Сухомлинский // Нар. образование. — 1967. — № 2. — С. 38 — 46; № 4. — С. 44 — 50.
3. Гордин Л. В. В воспитании нет универсальных средств / Л. В. Гордин // Учит. газ. — 1967. — 21 сент.

Прокопенко І. Ф. Особистість учителя в педагогічній системі В. О. Сухомлинського / І. Ф. Прокопенко // Наук. зап. Кіровогр. держ. пед. ун-ту імені Володимира Винниченка. Сер. : Педагогічні науки. — Кіровоград, 2003. — Вип. 52. — Ч. 1. — С. 15 — 18.